

יובל גלעד

“אופוריה בופוריה”

על פשר המעשים ליותם ראובני

בטעות ארזת מגבת עם קרעים.
כמו תכריך עוטפת אותי המחשבה
עליה, מהדקת אותה ובוכה במקלחת
בלילה הראשון בטיורונת

טמילה רם

מתגייסת

מתגייסת,

המלה יורה

אמא

אל תרפסי

אותי,

ב - לא.

ברשימה זו ארצה לעמוד מעט על טעם הביקורת כלפי הצבא הישראלי בספר פשר המעשים מאת יותם ראובני, רומן אפי בן אלפי עמודים, פסגת היצירה של מי שנודע בעיקר כסופר-משורר ההומוסקסואלי הישראלי הראשון, וכך גם נחקק בזיכרון הקולקטיבי הספרותי שלנו. ואכן, הנושא של אהבה חד-מינית העסיק רבות את ראובני, למשל בבעד ההזיה (1977) החזק, כמו גם בכל ספרי הפרוזה שלו, ובספרי השירה שכתב. כך נותרה בצל, במידה רבה, המחאה החריפה והקיצונית של ראובני כנגד צבא ההגנה לישראל, מדינת ישראל בכללותה, מעשיה ועולותיה, מאות ואלפי הסיפורים שהשתיקה יפה להם וטרם הגיעה העת לספרם, ואולי לעולם לא יסופרו באופן רשמי, הצד האפל של הפרדיקט הציוני, ה"צל" - בלשונו של יונג - של התת מודע הקולקטיבי הישראלי.

אמנם עורך הגיליון ביקש שאכתוב על הקשר בין שירה לצבא, אבל האמת היא שראובני הוא משורר כשם שהוא סופר, והפרוזה של פשר המעשים היא במקרים רבים שירה בפרוזה, הכתובה בזרם-תודעה; אותה סוגה ספרותית ראשיתה בעשורים הראשונים של המאה העשרים - ביצירתם של ענקים כג'וסי, וירג'יניה וולף ומרסל פרוסט - המודל של פשר המעשים. הפרוזה באפוס ענק זה, המשלב הגות, פיוט, מיסטיקה, מיתוסים ופילוסופיה, עם סיפורים ישראליים אקטואליים ועיתונאיים כמעט, שכמו השתגעו ומשתוללים על הדפים, נועדה למעטים מיטיבי קריאה. ולכן, הביקורת החריפה על הצבא הישראלי, המופיעה באפוס זה, נותרה נחלת קוראים בודדים. במידת מה זוהי גם אשמתו של הסופר, שפרסם את הטקסט לאורך שנים ובחלקים, וגרסתו הסופית, שנדפסה ב-2012, אינה ערוכה, ומכילה קטעים רבים שהיה אפשר לוותר עליהם. ובכל זאת, מדובר, למיטב הבנתי, ברומן החשוב ביותר שנכתב בישראל, אחרי זיכרון דברים וסוף דבר של יעקב שבתאי.

לטענתך, לא משנה לאיזה צד של המפה הפוליטית שייך הקורא, קשה שלא להיות מופתע ואף נפעם מהישירות ומהחריפות של הניסוחים התיאוריים, המשלבים דמיון ומציאות ברומן. ואף שלמקרא הדברים אין ספק שראובני שייך למחנה השמאל, הרי שתפיסתו איננה חד ממדית כלל וכלל; כמהגר מרומניה, שהגיע מאירופה הרצחנית כלפי בני עמו, הוא ביקורתי כלפי היבשת ההיא, ומפגין אהדה לא מבוטלת כלפי נציגי הימין ברומן, המקבלים פתוח פה ואף הצדקה מסוימת בתיאורי טירוף פונדמנטליסטי מוסלמי, שגם כלפיו מישיר ראובני את מבטו. ובהקשר של הפרוזה שנכתבה בידי סופרי הצד השמאלי של המפה, עמוס עוז, א"ב יהושע ודויד גרוסמן, הרי שהביקורת העולה ברומנים שלהם, הנתפסת לעתים כחריפה, אינה מתקרבת לפרוזה הקיצונית של ראובני, שאינה אלא ריאקציה למציאות הישראלית, ריאקציה העולה על כל דמיון.

במאמר מוסגר אציין כי אף שמשוררים רבים ונודעים כאלתרמן, גורי ועמיחי התייחסו רבות לנושא הצבא והמלחמות בכתיבתם, הרי שבהכללה גסה, ולמרות היופי והחוכמה בשיריהם, לדעתי הם לא השכילו לעמוד על חומרת הטירוף הדתי-לאומני המקומי תחת השמש המזרח תיכונית. ואולי שירה מטבעה קשורה יותר לנפש, ומתקשה יותר בייצוג בתי המטבחים של המין האנושי. דווקא בפרוזה של יצחק לאור ושל אמנון נבות, למשל, מופיעה ביקורת חריפה באמת על צורת הקיום הצבאית בגרסתה הישראלית. אבל כאמור - צר כאן המקום מלהתייחס לכך.

לא אוכל לתמצת את עלילת הרומן (ניסיון חלקי אפשר למצוא במסתי "קתדרלה

יועד צור

בודד הייתי בארצותיך

בודד הייתי בארצותיך.

לבי שמכבר צמא לחרותך,

נשכח בחול, בתוך געשי הקמון.

בודד אני במחוזותיך.

אב מוסר לבן מוסר לאב

מכאוביך ויגונך,

ובסוף הולך הבן ומת.

אפלו אם יש אי שם אפק נוד,

ניוס ויברח, כי יבשה ועורת את,

אוכלת יושביך ומנפרת.

יועד צור הוא חייל קרבי. זה פרסומו הראשון.

בליל המוות, החברים הבוכים [...] אף אחד לא התאבל על הרגל שלו, בטקס יום הזיכרון ראש הממשלה לא דיבר על הרגל של אודי."

קטע גרוטסקי, כאמור, אבל לא לחלוטין בלתי אמין, בארץ שבה הדמיון עולה על המציאות, והצבא והכסף משיגים השפעה בכל תחום אפשרי. ואכן, בישראל - שורר פולחן המתים-הקורבנות, או מזוית אחרת - הוקרה לאנשים שהקריבו חייהם למעננו, למען יוכל אדם כמוני להקליד רשימה שכזאת. אבל מי מספר על הפצועים? על הכאב הנמשך כל החיים? וראובני מתייחס לישראל כולה כאומה מוכת טראומת-שואה, הגורמת לעצמה ולסובביה טראומות נוספות.

סיפורו של קציר מסתיים באופן טרגי, כעבור כמה אלפי עמורים. הוא מנופף בפרוטזה שלו מול אריאל שרון, ראש הממשלה דאז. כאן מערבב ראובני בין מציאות לכדיה כדי הדמיון הטובה עליו, בצירוף פיוט קשוח. אהבת הגברים החוזרת ונשנית בכל יצירתו משולבת בקטע זה, המתאר גם את אהבת המספר לגיבורו; לא ארחיב כאן על האלמנטים ההומוסקסואליים הקיימים כמעט תמיד, גם אם סמויים, באחוות הגברים הצבאית:

"ראיתי את אודי מנופף ברגל אל עבר השיירה של ראש הממשלה. וראיתי את ראש הממשלה עצמו מסתכל לעבר אודי שהסתכל בו ובכל העוצמה של האופטיקה אומר לו תחזיר לי את הרגל שלי בן זונה. ואני הסתכלתי אל הרגל שלא היתה קיימת עוד אלא ביקום שבו רגלי נצמדת אליה לעד, שתי צורות חומר המבקשות לעשות יחד את המסע הזה [...] ושם, זוהר כהתגלות השמש אחרי ליל עטלף היה פשור המעשים, כמוסת אור של איחוד ושל שחרור מכל מעשה, נחמה למכונות המעשים שהננו [...] ראיתי את ראש הממשלה במכוניתו, במרחק של עשרים או שלושים מטר ממני, המום, פניו מעוותות לגמרי. חשבתיו אז שהיא אולי זיהה את אודי, איכשהו, מאיזה פנייה של אודי ללשכתו של שרון. אחר כך התברר ששרון לקה באותם רגעים ממש בשבץ מוחי. אודי הניף את רגלו התותבת וכיוון אותה אל גנב הרגל שלו, ואז בא השאון של הרובים והאקדחים. מאבטחיו של ראש הממשלה ירו באודי כאילו היה מחלקה של אודים, אוגדה של אודים. הוא נפל והמאבטחים המשיכו לירות עוד כדקה שלמה אחר כך."

כך מתואר המוות הטרגי של החייל שאיבד את רגלו, והתיאור כמובן מרפרד לרצח רבין, כישלון המאבטחים או, והאכזריות שהם מגלים כאן, אולי כפיצוי על טראומת הרצח ואולי כייצוג לטראומה הישראלית הכוללת. וכך המאבטחים מבצעים וידוא הריגה מטורף במי שלא איים בשום נשק אלא נופף בפרוטזה שלו, והתיאור הבריוני משולב עם התיאור הריאליסטי לחלוטין של ראש הממשלה הלוקה באירוע מוחי. הקטע מסתיים במעין קינה אלגית של המספר האהוב על המת:

"במעגל המסתורי של הזמן, ברגעים האחרונים של חייו הוא היה איתי, והוא שמע אותי צועק באקוסטיקה אחרת, בואו ותראו, ירו באודי, אודי מת, בואו, בואו, מהתיכון ומהחנתו, מהעולם הזה ומהעולם הבא, מן ההרים ומן הים, בואו, אודי אודי - וגם ביקום הפוליטי והצבאי, הוא היה בעמק ביאנור..."

הביקורת ברומן של ראובני היא מאכלת-כל, מראה אפלה מול החברה הישראלית, וחוכמתו הספרותית באה לידי ביטוי גם ביושרה שלו - למשל, בתיאור צביעות השמאל הישראלי:

"אנשי השמאל, ולא רק אנשי השמאל, כל האנשים שיצאו למילואים משום שהבינו כי הם צריכים לעשות את הדבר למען הגנת המשפחה שלהם, לא הלכו כדי להגיד לערבים שישירו,

יורם ראובני

אבודה במזרח-התיכון", 'עמדה' 24, 2011). מה גם, שכאמור, ראובני לוקח לעצמו חופש מוחלט בסוגת זרם התודעה. עם זאת מעורבותו ועברו העיתונאי ניכרים בעיסוקו האקטואלי בפוליטיקה, חברה ותרבות לאורך האפוס כולו. עלילת הספר מתרחשת ב-4 בינואר 2006, היום שבו לקה ראש-הממשלה באירוע מוחי חמור. המספר של הרומן נכח באותו יום בחתונה באשדוד, והספיק להיחלץ לפני קריסת תקרת האולם, שהביאה למות רוב משתתפי האירוע. למעשה גיבורי הרומן רובם נהרגו בחתונה, המייצגת את החיים, וההיזכרות בהם היא בסיס הנרטיב - המנסה להבין את פשר המעשים, את העובדה שמרבית חיינו מוקדשים לעוד ועוד מעשים, מבלי לעצור ולתהות על פשרם.

הביקורת החברתית-פוליטית-תרבותית באפוס של ראובני איננה פוסט ציונית, ולא מנוסחת בשטחיות המאפיינת תפיסה זו, המתעלמת מגורל העם היהודי, בעיקר במאה העשרים. עיקר הביקורת מופנה אל מה שהפכה החברה הישראלית להיות: חברה מיליטריסטית כוחנית ואלימה, שבה סחורי נשק עושים כעולה על רוחם, שבה צבא ההגנה לישראל מנהל, הלכה למעשה, את המדינה, שבה החברה האזרחית מגויסת להלל ולהקריב את בניה ללא פקפוק במטרה, כאשר המקרה של מלחמת לבנון הראשונה חזר ומעסיק את הסופר לאורך הרומן כולו.

ארחיב מעט על דמות אחת באפוס, אודי קציר, לוחם ש"איבד" רגל במלחמת לבנון הראשונה, ומטיח בראשית הרומן את דבריו באריאל שרון: "אודי קציר, שגם הוא יצא מהחתונה, הסתכל בתמונה של ראש הממשלה וחשב [...] בגלל אנשים כמוך מתים אנשים, אצלי אתה כל הזמן במשפט, שתרדע לך, איך לך מפלט מהמשפט הזה [...] פה זה אתה ואני, ואתה אשם אצלי, תמיד אשם. כולכם אשמים. אתה. בגין. מי זה בגין. איש שסבל מצרעת. אופוריה בופוריה. אלף וחמש מאות הרדגים. אלפיים וחמש מאות פצועים ואודי קציר אחד [...] בעיתון ראיתי שני פצועים. נשרפו להם הפנים. היה צריך להביא עוד מהולנד. היידי יהיו... כל מטוס שנופל... כל מסוק וכל התרסקות, זה חלק מהרגל שלי. כל היזכרות, זה כאילו שבגיל חמישים ומשהו לוקחים אותי חזרה לשם, לעמק ביאנור. הם צריכים לשלם, החצופים המשוגעים האלה, שהפגינו אותנו [...] הם רצו לשקם את עצמם אחרי הכישלון העצום שלהם במלחמת יום הכיפורים, כשהשמירו לנו כל כך הרבה מטוסים. וטייסים. טייסים שאחרי כל המראה היו צריכים לשירותים או שהיה משהו לא בסדר במטוס, כל הפחדנות האנושית שהוסתרה, כי הרי זה חיל האוויר האמין ביותר בעולם..."

החתרנות בקטע זה אינה בהתרסה כלפי שרון ובגין, שרבים כבר נקטו לפני ראובני, אלא בתיאור החי והחד של פצוע ישראלי שאיבד את רגלו כתוצאה מ"אש כוחותינו", ומציג אני מאשים צלול נגד הירות חיל האוויר, עגל-הזהב הכמעט אחרון בישראל של ימינו. ההאשמה כאן אינה מופנית כנגד טעות אנוש המתרחשת כמובן בהמולת קרב. האשמה מופנית אל אטימות הלב והיהירות.

ראובני אינו מבקר חברתי אלא סופר ומשורר, וברשימה זו לצערי אינני יכול לעשות צדק עם הפואטיקה שלו. עם זאת, הקטע הבא ידגים את הדמיון היוצר של הסופר, המתאר באופן גרוטסקי ואמפתי גם יחד את התמודדותו של אודי קציר עם טראומת אובדן רגלו במלחמה; הוא מפתח אובססיה לכריתת רגליים, וצופה בניתוחים בבתי חולים:

"הוא חיכה בקוצר רוח, כל יום, לכך שיהיו דיווחים על חיילים פצועים. ואז היה נוסע לבתי חולים, מתאכזב ממש כאילו שעברו עליו, שהתחזו, אם היה מגיע והפצוע היה כבר מת. לכאורה בלי רצון, אבל למעשה בכמיהה מטורפת ראה את ההורים בטלוויזיה

שיעמדו בלי לזוז. הם הלכו, בדרך כלל באי רצון, כי לפי האמנה שלהם עם המדינה, רוצים, לא רוצים, כשמגיע צו הולכים למילואים, כשמגיע חשבון משלמים אותו, כשאין כסף מחפשים עוד עבודה ולא הולכים לכיכרות ולא צועקים קיפוח, קיפוח לצד אלה שצועקים משיח, משיח [...] היו מתלוצצים ביניהם ואומרים לפני שירות מילואים, אני הולך להרוג ערבים, כשכוונתם היתה, אני אלך לעשות את המילואים שלי [...] ואם אני אוכל לגלות טיפה של אנושיות, אני אגלה טיפה של אנושיות, אבל רק אם זה לא יעלה לי שום דבר, ואם לא יחשדו בי בגלל זה שאני אוהב ערבים או משהו כזה, כי אחרי הכול, אני צריך את החברים שלי”.

הקונפורמיזם הישראלי זכה כבר לביקורת קשה במחזותיו ושיריו של חנוך לוין, אבל פשר המעשים רחוק מרחק מזרח ממערב מכתבתו של לוין. ראובני איננו ציני כמעט לרגע, הוא סופר בעל לב, הלוקח ללב את כאב גיבוריו, או אנטי-גיבוריו, ומזדהה גם עם אותם לוחמים הזוכים לביקורת. כך למשל, גיבורה מרכזית ברומן היא ז'ני “קפטיין גיבורים”, זונה טובת לב ששכר הצבא לשירותים של טובי הלוחמים שנפצעו. ההקצנה, שהיא מרכיב מרכזי בפרוזה של ראובני, באה לידי ביטוי בסדרת “ראיונות” עם ז'ני, שבהם היא מספרת על עלילות הגבורה של החיילים שהופנו אליה, ולמעשה אף סיכנו עצמם למען הסיכוי לבלות עם זונה ידועה ביכולותיה. ז'ני היא פטריוטית ישראלית, וגם דמות מעוררת הזדהות, אף אם גרוטסקית למדי.

דמותו של אודי קציר, וכאב הפצוע שלא השתחרר לעולם מטראומת פציעתו, היא רק אחת משלל דמויות המופיעות ברומן בהקשר של צבא וטראומה, לעתים רק למשך פסקה או שתיים. מטבעם, צבא ומלחמה אינם נושאים קלים, אבל הטיפול בהם, בחברה הישראלית, נגוע כמעט תמיד בהוראיזציה, הרחק מהמציאות הכואבת והאפלה. כך למשל הקטע הבא, על כאבו של אב שכול:

“אב שבנו נרצח בצבא על ידי מפקדים זוטרים שטיירו אותו אמר בטלוויזיה שהוא רוצה רק דבר אחד. שהמפקדים שעשו את זה לבן שלו, מן הזוטרים עד לכביר ביותר, יפשוט את המדים. זאת אומרת, יעזבו את הצבא, ויתנו לאחרים, יותר אנושיים, להיות בצבא. אבל זה פשוט מגוחך. אף אחד לא יודה במעשים שלו. זאת המסורת בצבא. זה הצבא, תמיד לגלגל את זה הלאה, עד הרמטכ”ל, שכמובן יטען שהוא עצמו לא עשה שום דבר, הוא לא אחראי, הוא חדש בתפקיד [...] מי שאשם זה כרגיל המתים...”

ראובני “לא עוצר באדום”, כמאמר שירו של שלום חנוך על אריאל שרון, במסעו המחויב לאורך הרומן כולו. למשל – באזכור הארסי על הפקרת החייל הפצוע מדחת’ יוסף (שעליה אף כתב ראובני מחזה), קטע שבו באה לידי ביטוי הגזענות הישראלית, ויותר מכך, גזענות בצבא, כור ההיתוך המיתולוגי. האתוס של אי הפקרת פצוע/חטוף, של שחרורו בכל מחיר, נשחט כאן, בתיאור החייל הדרוזי המדמם למוות:

“אורי קפא עם הצלי ביד. עמד מולי לרגע כאן במרחק הזה הצעיר הדרוזי הוא, מדחת’ יוסף, שדימם למוות בקבר יוסף שבשכם ולא חילצו אותו. אפשר היה לחלץ אותו, לקנות את חייו בסכום אפסי מידי הרוצחים. אבל הוא היה דרוזי מכפר קטן ולא חייל חטוף שעל מנת להשיג מידע כלשהו על מקום הימצאו נמצא כסף לפרס של עשרים מיליון דולר, שלא לדבר על מימון נסיעות של בני משפחתו לכל רחבי העולם”.

ראובני מבקר גם גיבורי צבא, הזוכים לכל כיבוד אפשרי, בנוסף לכיבודים כלכליים לא מבוטלים. נבחן גם הקשר החומרי בין צבא עתיר תקציבים אשר צריך להצדיק את קיומו, לבין פעולות צבאיות. להלן, קטע מתוך רצף הרהורים בעקבות מלחמת לבנון הראשונה, הפעם של המספר:

“מעט לעת, בשנים שחלפו מאז, במיוחד בתקופת ההתשה מטילת הצלמוות של שנות השמונים, וגם עכשיו, שאלתי את עצמי איך זה קרה. איך הגבול השקט ביותר, הפך לגבול הקטלני ביותר. זה היה תיאטרון הצללים של מקשרים כמו אורי לוברני או של שרי ביטחון כמו אריאל סברה ושתילה שרון, או פעולות של אנשי סייירת כמו אהוד בשמלה אדומה ושתי צמות ברק. שלא לדבר על עשרות אלופים ותתי אלופים וקציני קשר שרצו להצדיק את משכורות העתק שלהם, מצפים לפנסיה התקציבית שלהם... לא גיליתם בזמן איפה נחשון וקסמן. לא גיליתם כלום על רון ארה. אחר כך עם כל תפארת השבכיות והיהודה המוסרית, עטלף בחשכה וכל זה, לא מצאו את גלעד שליט...”

מקוצר היריעה, אאלץ לוותר על עיסוק בקטעים הפיוטיים-מטאפיזיים הרבים ביצירה, ולהסתפק בכמה קטעי ההתרסה שהובאו כאן. בקטעים אלה, כאמור, ניכר עברו העיתונאי של ראובני (אף שלא היה כתב צבאי). הקונקרטיזם של התייחסות לאישים, חלקם לאו דווקא מרכזיים – כאורי לוברני, אנשי צללים שפעלו כמתווכים, הציורף “אהוד בשמלה אדומה ושתי צמות ברק”, המתייחס כמובן לתחפושת שעטה ברק באותו מבצע צבאי נועז, הם קטעי ביקורת שמעטים כמותם נכתבו בישראל, גם של מינו, שבה כביכול נשחטות פרות קדושות על ימין ועל שמאל. ראובני, כאמור, איננו סופר פוסט/אנטי ציוני. למעשה הוא סופר שנלחם על דמותה של מדינת ישראל. כך למשל הקטע הבא, העוסק בסחר הנשק הישראלי, ענף ייצוא רווחי במיוחד המתנהל בצללים:

“אלה שהאשימו אותי ופרשו כבר גם מהצבא, אמר דויד ארלר לאודי, ‘נעשו כמובן סוחרי נשק. יש בזה מיליונים, אתה יודע, התעשייה הצבאית מייצרת כל הזמן, אנשים צריכים להתפרנס, וצריך למכור את כל הרובים והטנקים והטילים והתחמושת והציוד האופטי וכל זה. עשרות, אם לא מאות, אנשים מסתובבים בעולם עם קטלוגים של מוות, אבל כיוון שזה בתחפושת של ביזנס, אף אחד כבר לא חושב על מוות, מדברים על מוצרים, על מינוף, שטויות כאלה, חושבים רק על הכסף, שהוא תמיד נקי, שהוא תמיד חי, ממהות החיים”.

הביקורת כלפי ישראל באפוס של ראובני היא גם ביקורת אוניברסלית על טבע האדם. כך למשל הקטע הבא, שאותו יכול היה לכתוב רק מי שמבין כי שראת העם היהודי היא גורם מכריע בהפיכתה של ישראל למה שהיא, וגם מזדהה עם הטראומה:

“בעולם כולו המוות היה הדת והכסף היה המזבח. העולם נבנה סביב מוות, גרימת מוות ושיקום לשם גרימת מוות מחדש. ישראל היתה מחנה ריכוז אחד גדול בו הדת האמיתית היא דת המוות, והוא הדין לגבי פלשתיין”.

חבל שיצירת פרוזה מזהירה שכזו, רדיקלית כל כך ועם זאת מלאה אהבה ולב, נשארת סמויה מעינו של הציבור הישראלי. ברשימה זו ניסיתי להעביר מעט מהיופי בפואטיקה המחאה של ראובני, מחאתו של סופר אמיץ וחופשי, שאיננו מבטל לרגע את קיומה של ישראל כמדינת מהגרים מוכי טראומה, ואיננה באה על חשבון הזדהות עם מגוון תושביה המיוצגים ביקום של החתונה באשרוד.

* פשר המעשים הוא רומן בן שבעה חלקים שמקיף את סיפורם של אנשי ארץ ישראל מתחילת המאה העשרים ועד ימינו (מהרהור ראשונה בשלמותו, אינרדי-בוק, 2012)